Journal of Religion and Law

Online ISSN: 3092-6041

Journal Homepage: https://qjrl.ir/

Legislative Action on the Issue of Age Discrimination in the Legal Order of Iran and Islamic States

Mohammad Saleh Taskhiri[1] ✉

1. Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran; Email: Ms.taskhiri@qom.ac.ir

Article Info

Article Type:

Research Article

Article history:

Received: 13 July 2025

Revised: 11 August 2025

Accepted: 9 September 2025

Published:27 September 2025

Keywords:

age discrimination,
rights of older persons,
joint legislation,
comprehensive law on the rights of older persons,
constitut

ABSTRACT

With the increase in life expectancy and the decline in the replacement rate, human societies have encountered the phenomenon of population ageing. This phenomenon, regarded as an emerging social construct, has prompted senior policymakers and legislators in these societies to seek solutions to the various economic, social, cultural, and legal issues associated with the large elderly population. The central issue within the complex of problems related to population ageing is discrimination based on age. Focusing on this issue, the present article seeks to answer the question of what legal action Muslim states have undertaken in combating age discrimination. Employing a descriptive-analytical method, the article examines the importance of combating age discrimination within the broader framework of issues concerning the rights of older persons, analyzes various forms of age-based mistreatment, and investigates the legislative action of Islamic states in this regard. In addition to a detailed examination of Iranian laws in this field, the article revisits legislative developments in states including Malaysia, Indonesia, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Egypt concerning the protection of the rights of older persons and the fight against age discrimination. The findings indicate that, owing to the novelty of the issue of population ageing, it has not received adequate legislative attention, and this lack of legal preparedness to confront the phenomenon of ageing will leave Islamic societies facing confusion when the ageing crisis intensifies. Accordingly, the present article proposes the development of an indigenous legislative model for addressing the complex of issues facing an ageing society, with a view to enacting a comprehensive law on the rights of older persons or adopting joint legislation among Islamic states in this field.

Cite this article: Taskhiri, M. S. (2025). Legislative action on the issue of age discrimination in the legal order of Iran and Islamic States. *Journal of Religion and Law ,49* (13),1-16. https://doi.org/10.22034/qjrl.2025.295

© The author(s) retain the copyright.

DOI: https://doi.org/10.22034/qjrl.2025.295

Publisher: Islamic Research Center of Parliament of I.R.IRAN.

Extended Abstract

The confluence of rising life expectancy and declining fertility (replacement) rates has produced a demographic phenomenon unprecedented in human history: population ageing. Because this phenomenon is a distinctly modern social construct, policymakers and legislators across both Western and Eastern societies have only recently begun to confront its economic, social, cultural, and legal ramifications. Muslim-majority states are not exempt from this trajectory; indeed, several—Iran prominent among them—face a particularly steep demographic transition toward an aged population structure. The COVID-19 pandemic further exposed the distinct vulnerabilities, needs, and concerns of elderly populations relative to younger cohorts, underscoring that older persons constitute a vulnerable group deserving of a distinct body of protective rights, conventionally denoted "the rights of older persons." At the normative core of this field lies the struggle against age-based discrimination (ageism), which this article identifies as the pivotal axis around which the broader rights of older persons revolve.

The article's central research question asks what legislative activism Muslim-majority governments have undertaken to counter age-based discrimination. Employing a descriptive-analytical method, the study first situates age discrimination within the broader historical evolution of international human rights protections for vulnerable groups—beginning with ethnic, racial, linguistic, and religious minorities recognized in the era of the League of Nations and the Permanent Court of International Justice, and subsequently extending to women, persons with disabilities, and refugees/migrants. Age-based discrimination emerged later still, targeting two distinct cohorts—children and older persons—though the article clarifies that discrimination against children is transitory (resolved through the child's own maturation), whereas discrimination against older persons persists until death, justifying the article's exclusive focus on the latter.

The article articulates the significance of combating age discrimination on three grounds: first, equality is a precondition for older persons' enjoyment of other rights, including employment, education, and economic benefits; second, ageism generates severe consequences, including social and economic exclusion, diminished productivity and self-confidence, heightened psychological burden, and premature physical deterioration; and third, ageism entrenches stereotypical images portraying older persons as fragile, impatient, unteachable, infirm, and unreliable.

Conceptually, the article distinguishes direct age discrimination (where age is explicitly invoked as a disqualifying criterion) from indirect discrimination (where facially neutral measures disproportionately disadvantage older persons, such as intelligence tests functioning as de facto age barriers). Beyond discrimination proper, the article identifies three additional age-based forms of mistreatment requiring parallel legal attention: harassment, instructing or being instructed to discriminate, and intimidation or victimization (which deters older persons from pursuing legal redress). The article also highlights the problem of intersectional or compounded discrimination, wherein older persons face aggravated disadvantage due to overlapping characteristics such as migrant status or gender.

Turning to comparative legislative approaches, the article identifies three historically dominant models: constitutionalization (elevating protections for older persons to constitutional status, as exemplified by Article 50 of the Spanish Constitution and Section 94 of the Canadian Constitution); general anti-discrimination legislation covering all discriminatory grounds simultaneously (illustrated by the UK Equality Act); and narrow, dedicated age-discrimination statutes (exemplified by U.S. legislation focused on employment). A fourth, more recently proposed approach—comprehensive legislation—consolidates all concerns of older persons (employment, healthcare, social security, retirement age) within a single statute that also

criminalizes age discrimination, an approach the article notes Iran has already applied in its laws protecting persons with disabilities and protecting children.

Examining Iran specifically, the article finds that legislative attention to ageing has been markedly deficient compared to other protected categories (women, children, persons with disabilities), with the Iranian Constitution addressing older persons only tangentially in Article 21 (insurance for elderly and unsupported women). The article argues, however, that Articles 19 and 20 (equality and non-discrimination) combined with Articles 28 and 43 (continued employment based on willingness and capacity) create interpretive space for constitutional reasoning against age discrimination, though this remains insufficient absent dedicated legislation.

The comparative survey of Muslim-majority states reveals a spectrum of legislative engagement: Malaysia's 1993 law regulates elderly care centers but lacks discrimination provisions; Indonesia's 1998 comprehensive welfare law addresses family obligations, social participation, and services but omits discrimination; the UAE's 2019 law defines mistreatment (including discrimination) and is assessed as more comprehensive and human-rights-oriented; Saudi Arabia's 2022 law prohibits mistreatment without specifying discrimination; and Egypt's 2024 law explicitly guarantees non-discrimination and equal opportunity but does not address other forms of age-based mistreatment. The article concludes that wealthier states tend toward more comprehensive coverage and lower age thresholds, yet none of the surveyed states adequately centers age discrimination within their legislative frameworks.

The article's principal argument is that Muslim-majority states, given their shared demographic trajectory and shared reliance on Sharīʿah as a legislative source, would benefit from a jointly developed, indigenously designed legislative model—termed "joint/common legislation" (taqnīn-e moshtarak)—rather than imitative borrowing from Western human rights instruments, as occurred detrimentally in prior legislative episodes concerning women's and disabled persons' rights. The article specifically cautions against uncritical reception of emerging international instruments (such as the UN's draft convention on older persons' rights), particularly regarding contested extensions of non-discrimination principles.

The article concludes that Iran, given the urgency of its demographic transition, should pursue either a comprehensive law on older persons' rights or contribute to a jointly developed model among Muslim states, thereby avoiding the pitfalls of imitative, culturally incongruent legislation.

دین و قانون

شاپا الکترونیکی: ۳۰۹۲-۶۰۴۱
وبگاه مجله: https://qjrl.ir/

کنشگری تقنینی نسبت به مسئله تبعیض سنی در نظم حقوقی ایران و دولت‌های اسلامی

محمدصالح تسخیری ✉

استادیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران؛ رایانامه: Ms.taskhiri@qom.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقالهٔ پژوهشی

تاریخچه مقاله:
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۸
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵

کلیدواژه‌ها:
تبعیض سنی،
حقوق سالمندان،
تقنین مشترک،
قانون جامع حقوق سالمندان،
اساسی‌سازی.

چکیده

با فزونی‌یافتن سن امید به زندگی و کاهش نرخ جانشینی، جوامع انسانی با پدیده پیری جمعیت روبرو شدند. این پدیده که برساخته نوظهور اجتماعی به‌شمار می‌آید، سیاست‌گذاران کلان و قانون‌گذاران این جوامع را به چاره‌اندیشی پیرامون مسائل مختلف جمعیت عظیم سالمندان در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی سوق داده است. محوری‌ترین مسئله در مجموعه‌ی نظام مسائل مرتبط با پدیده سالمندی جمعیت، مسئله تبعیض مبتنی بر سن‌وسال است. این مقاله با تمرکز بر مسئله یادشده به این سؤال پاسخ می‌دهد که دولت‌های مسلمان در مقابله با تبعیض سنی، چه کنشگری حقوقی را از خود نشان داده‌اند؟ این مقاله با روش توصیفی – تحلیلی، ضمن بررسی اهمیت مسئله مقابله با تبعیض سنی در نظام مسائل حقوق سالمندان و واکاوی انواع سوءرفتارهای مبتنی بر سن، به بررسی کنشگری تقنینی دولت‌های اسلامی در این خصوص پرداخته است. این مقاله ضمن بررسی دقیق قوانین ایران در این حوزه، تحولات تقنینی دولت‌هایی از جمله مالزی، اندونزی، عربستان، امارات و مصر را در حوزه تضمین حقوق سالمندان و مبارزه با تبعیض سنی بازخوانی کرده است. بر اساس یافته‌های این مقاله، مسئله سالمندی به دلیل نوظهور بودن با التفات تقنینی شایسته‌ای روبرو نشده است و همین عدم آمادگی حقوقی برای رویارویی با پدیده سالمندی، جوامع اسلامی را در زمان تشدید بحران سالمندی با سردرگمی مواجه می‌سازد. ازاین‌رو مقاله حاضر، طراحی الگوی بومی تقنینی مواجهه با نظام مسائل جامعه سالمند برای تصویب قانون جامع حقوق سالمندان یا تقنین مشترک میان دولت‌های اسلامی در این حوزه را پیشنهاد داده است.

استناد: تسخیری، محمدصالح (۱۴۰۴). کنشگری تقنینی نسبت به مسئله تبعیض سنی در نظم حقوقی ایران و دولت‌های اسلامی. *دین و قانون*، ۴۹ (۱۳)، ۱-۱۶.
https://doi.org/10.22034/qjrl.2025.295

ناشر: مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی.
© نویسندگان.
https://doi.org/10.22034/qjrl.2025.295

مقدمه

افزایش هم‌زمان سن امید به زندگی (ناشی از بهبود وضعیت بهداشتی جوامع) و کاهش نرخ باروری (ناشی از کاهش تمایل به فرزندآوری) باعث شد که جوامع انسانی در هزاره سوم با پدیده‌ای به نام پیری جمعیت روبرو شوند. (Ermolaeva, 2017, p205-206) پیری جمعیت برساخته جوامع مدرن و جدید است و پیش از این جامعه انسانی با سالمندی قشر جمعیتی قابل‌توجهی روبرو نشده بود. از این رو نظام مسائل مبتنی بر جامعه سالمند، منظومه‌ای است که هنوز به‌روشنی برای سیاست‌گذاران و قانون‌گذاران جوامع انسانی مشخص و معین نشده است.

سالمندی از مسائل آینده میان‌مدت تمامی جوامع غربی و شرقی است و به‌عنوان مسئله مشترک دولت‌های مختلف، آینده جمعیتی جهان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. دولت‌های مسلمان نیز به‌صورت مشترک در آینده نزدیک با مسئله پیری جمعیت روبرو خواهند بود و مبتنی بر آمار نرخ جانشینی، شیب سالمندی در برخی دولت‌ها با شدت شدیدی در حال وقوع است که ایران یکی از آنها است. (Hekmatnia et al., 2023, p38) ازاین‌رو تدارک زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوقی بایسته ضروری برای رویارویی با مشکلات ناشی از جامعه سالمند است و ساده‌اندیشی در این خصوص، ایران را در زمان مواجهه با جمعیت عظیم سالمند در آینده نزدیک دچار سردرگمی می‌سازد.

بروز همه‌گیری کرونا تفاوت ملموس جوامع سالمند از جامعه جوان را برای مجریان و سیاست‌گذاران کلان جوامع مختلف آشکار ساخت؛ زیرا که نیازها و دغدغه‌ها، مسائل و مصائب جامعه سالمند تفاوت اساسی با جامعه جوان و غیر سالخورده دارد. (World Health Organization, 2020, p1) سالمندان به عنوان قشری آسیب‌پذیر دارای مجموعه حقوقی هستند که از ایشان در برابر آسیب‌های احتمالی مراقبت می‌کند؛ این مجموعه حق‌های شکل گرفته بر مدار سالمندی در تعابیر حقوق بشری با عنوان «حقوق سالمندان» شناخته می‌شوند و مراد اصلی آن حفظ حراست و حمایت از این قشر آسیب‌پذیر است. نقطه مرکزی و دال محوری حقوق سالمندان مبارزه با تبعیض سنی است.

در این مقاله به تفصیل به مسئله تبعیض سنی و مبارزه با آن از منظر قانون‌گذاری پرداخته می‌شود و به این سؤال پاسخ داده می‌شود که قانون‌گذار در راستای تأمین منافع سالمندان و مقابله با تبعیض سنی چه کنشگری بایسته و شایسته‌ای را می‌تواند از خود نشان دهد؟ این نوشتار تمرکز خود را بر کنشگری تقنینی دولت‌های اسلامی قرار داده است و بدون اثرسنجی از اقدامات این دولت‌ها، به دنبال فهم میزان درک این دولت‌ها نسبت به مسئله سالمندی و به‌ویژه جایگاه کانونی تبعیض سنی است. از این رو مقاله پس از بررسی ماهیت و معنای تبعیض سنی و انواع سوءرفتارهای مبتنی بر سن، شیوه‌های معمول در مبارزه با تبعیض سنی در نظام‌های تقنینی مختلف را مورد بررسی قرار می‌دهد و پس از واکاوی عملکرد دولت‌های مسلمان در این زمینه، راهکارهایی را برای بهبود وضع موجود در ایران ارائه می‌دهد.

۱. جایگاه حقوقی مسئله تبعیض سنی

در ادبیات حقوق بین‌الملل بشر علاوه بر آنکه آحاد و یکایک ابنای بشر از حمایت عام بهره‌مند می‌شود، گروه‌های ویژه‌ای تحت حمایت خاص قرار می‌گیرند. نخستین گروه ویژه‌ای که در ادبیات حقوق بشری در سالیان پس از تأسیس جامعه ملل و به واسطه امکان طرح پرونده در دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری موردحمایت قرار گرفتند، اقلیت‌های قومی، نژادی، زبانی و مذهبی بودند که ذیل حقوق اقلیت‌ها امتیازات ویژه‌ای برای حمایت از آنها در حقوق بین‌الملل شکل گرفت. (PCIJ, 1933) از منظر حقوق‌دانان آنچه که حقوق اقلیت‌ها را به عنوان یک حمایت ویژه شکل داد، تلاش حقوق برای مبارزه با تبعیضی بود که جوامع نسبت به اقلیت‌ها معمول می‌داشتند. (Brölmann et. al., 2023, p201) از این رو حقوق اقلیت‌ها به دنبال مبارزه با تبعیض مبتنی بر قومیت، نژاد، زبان و مذهب شکل گرفت.

پس از این، صاحب‌نظران حقوقی به دنبال مبارزه با دیگر زمینه‌های تبعیض، به نظریه‌پردازی اقدام کردند و به اقدامات اجرایی روی آوردند. ازاین‌رو به‌تدریج مبارزه با دیگر زمینه‌های تبعیض‌آمیز، شاخه‌های دیگر حقوق حمایتی را شکل داد. مبارزه علیه تبعیض مبتنی بر جنسیت، توانایی و تابعیت، منجر به شکل‌گیری «حقوق زنان»، «حقوق معلولان» و «حقوق پناهندگان و مهاجران» گردید. (Malcolm , 2013, p7; Vierdag, 2012, p86-104) زنان، معلولان و پناهندگان

اقشار آسیب‌پذیری محسوب شدند که تبعیض نهادینه در جوامع ایشان را در بهره‌مندی از حقوقشان در طول تاریخ محروم ساخته و عقب‌ماندگی تاریخی آنها را نتیجه داده بود.

در همین راستا و با تأخیر زمانی، مفهوم تبعیض مبتنی بر سن پدید آمد. تبعیض مبتنی بر سن دو گروه سنی کودک و سالمند را هدف‌گذاری کرد و از این رو حقوق کودکان و حقوق سالمندان را می‌توان مرهون مسئله مبارزه با تبعیض سنی و ایجاد شاخه‌های حقوق حمایتی جدید دانست. هرچند که مقابله با تبعیض سنی بهره‌هایی به حقوق کودکان رسانید؛ اما مبارزه با سن‌گرایی به‌تدریج به سمت حمایت از سالمندان سوق یافت؛ زیرا که تبعیض سنی علیه کودکان موقّت بود و با رشد و افزایش سن آنها عملاً کودکان وارد مرحله جوانی و توانایی می‌شدند و عملاً از یوغ تبعیض خارج می‌گردیدند؛ اما سالمندان همواره تا لحظه وفات در چارچوب تبعیض سنی باقی می‌مانند. (Vauclair, 2016, p100) با توجه به این تفاصیل این مقاله تمرکز خود را بر مسئله تبعیض سنی علیه سالمندان قرار داده است و زین‌پس مراد از تبعیض سنی، تبعیض علیه قشر جمعیتی سالخورده و سالمند است.

مقابله و مبارزه با تبعیض سنی دارای اهمیت به سزایی است؛ زیرا که اولاً: تبعیض مانع از بهره‌مندی سالمند از حقوق دیگر می‌شود و برابری، شرط اصلی برخورداری سالمندان از حقوقی همانند اشتغال، آموزش، مزایای اقتصادی و تسهیلات است. (Krinitcyna, 2016, p2) ثانیاً: تبعیض سنی آثار و پیامدهای بغرنج فراوانی را علیه سالمند به بار می‌آورد که از جمله آن‌ها می‌توان به خروج سالمند از مدار تعاملات اجتماعی و اقتصادی، کاهش بهره‌وری و اعتماد به نفس، افزایش بار روانی و نهایتاً افزایش آسیب‌های جسمی، به‌صورت غیرواقعی و زودرس اشاره کرد. (James, 2015, p15-16) ثالثاً: تبعیض سنی، سرمایه انسانی یک مجموعه را قربانی تصویر کلیشه‌ای شکل‌گرفته در خصوص سالمندان می‌کند؛ تصویری که سالمند را زودرنج، بی‌حوصله، آموزش‌ناپذیر، فرتوت، بیمار و غیرقابل‌اعتماد معرفی می‌کند. (Islam, 2016, p96) مبتنی بر این ادله مبارزه با تبعیض سنی و رفتارهای مشابه آن در صدر مطالبات حقوقی در راستای حمایت از حقوق سالمندان قرار می‌گیرد.

۲. چیستی تبعیض سنی و سوءرفتارهای مبتنی بر سن

تبعیض سنی به معنای آن است که یک فرد به‌صرف بهره‌مندی از سن خاصی، از «منافع کمتر» برخوردار شود و یا با «ضرر بیشتری» نسبت به دیگران مواجه گردد. (Ghosheh, 2008, p1) به عبارت روشن‌تر عمل تبعیض‌آمیز اگر مبتنی بر زمینه سن باشد تبعیض سنی نامیده می‌شود. تبعیض سنی به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم قابلیت اعمال دارد. تبعیض مستقیم حالتی است که در آن صراحتاً به مسئله سن اشاره می‌شود و اِعمال تبعیض، به برخورداری از سن برمی‌گردد. (Odempsey & Beale, 2011, p12) به عنوان مثال درج شرط سنی در اعلامیه‌های کاریابی نوعی تبعیض سنی به شمار می‌آید به‌ویژه آنکه سن، عنصر اساسی در شغل تبلیغ‌شده نباشد.

تبعیض غیرمستقیم حالتی است که مستقیماً حرفی از سن‌وسال زده نمی‌شود؛ اما اثر اقدام تبعیض‌آمیز بر سالمندان بیش از دیگر افراد جامعه است. (Costanza & Finkelstein, 2015, p309) برای مثال اشتراط آزمون هوش برای کار در یک آشپزخانه یا کارگاه ریسندگی هرچند در ظاهر ارتباطی با سن متقاضی شغل ندارد و بلکه ظاهراً اقدامی موجه است؛ اما تبعیض غیرمستقیم سنی به‌شمار می‌آید؛ زیرا حقیقت آنست که آزمون هوش، سالمندان را نسبت به افراد جوان‌تر با دشواری بیشتری روبرو می‌سازد و عملاً ایشان را از ادامه مسیر شغلی بازمی‌دارد.

علاوه بر تبعیض مستقیم و غیرمستقیم حقوق سالمندان، سایر سوءرفتارهای مبتنی بر سن را نیز مدنظر قرار داده است تا مبارزه با تبعیض سنی به اهداف لازم برسد. این سوءرفتارها نیز مبتنی بر سن صورت می‌پذیرد و همانند تبعیض، زندگی فردی و اجتماعی سالمند را با فشار اجتماعی و روانی روبرو می‌سازد. سوءرفتارهای مبتنی بر سن عبارت‌اند از:

الف) اذیت و آزار[1]: حالتی که در آن تبعیضی صورت نمی‌پذیرد؛ بلکه آزار روانی علیه فرد سالمند به‌منظور وصول به یک هدف محقق می‌شود برای مثال خطاب‌کردن کارگران یا کارمندان سالخورده یا دارای سن بالاتر با الفاظ نازیبا در محیط‌های شغلی به‌منظور سوق‌دادن آنها به سمت انزوا یا منصرف‌کردن آنها از برخی مزایای شغلی، اذیت و آزار محسوب می‌شود.

1. Harrasment

(Burd & Davies, 2013, p3)

ب) در معرض تبعیض یا دستور به تبعیض قراردادن: در شرایطی که فردی تبعیض را بنا بر دستور فرد دیگری انجام دهد، دستوردهنده و دستور پذیرنده هر دو مرتکب سوءرفتار مبتنی بر سن شده‌اند؛ (Ghosheh, 2008, p26)؛ هرچند که دستور پذیرنده مباشرتاً و مستقیماً عمل تبعیض‌آمیز را انجام نداده باشد.

پ) ارعاب یا بزه‌دیده‌سازی[1]: ارعاب به مجموعه اقدامات تهدیدآمیزی گفته می‌شود که سالمند را از پیگیری حقوق نقض شده خود منصرف می‌سازد و این موضوع نوعی اذیت و آزار شدید به شمار می‌آید. (Burd & Davies, 2013, p3) در منظومه مبارزه با تبعیض سنی، ارعاب سالمند را از پیگرد عواقب حقوقی اقدامات ناقضین محروم می‌سازد.

مجموعه سوءرفتارهای مبتنی بر سن در منظومه مقابله با تبعیض سنی باید به‌صورت هم‌زمان مورد هدف قرار بگیرند؛ زیرا که این مجموعه سالمند را در زندگی اجتماعی، اقتصادی، شغلی و خانوادگی به حالت طرد نزدیک می‌سازد و علاوه بر ایجاد صدمه به حیات اقتصادی و اجتماعی سالمند، روح و روان او را نیز مورد خدشه قرار می‌دهد. (Vauclair, 2016, p100) تبعیض سنی نوعی بدرفتاری اجتماعی است که مقابله قانونی با آن، به‌تدریج و در میان‌مدت، ارزش‌های تنزل‌یافته انسانی را ارتقا می‌دهد و حقوق را به مدد اخلاق می‌آورد. در مطالعات یک دهه اخیر مبتنی بر دغدغه‌های سالمندان با محوریت حقوق سالمندان مسئله تبعیض سنی در کانون توجهات قرار گرفته است؛ زیرا تبعیض سنی منشأ آسیب‌های وارده به حق‌های سالمندی دیگر است.

یکی از نکات مهم در خصوص سالمندان این است که سالمندان گاهی از تبعیض مضاعف رنج می‌برند. «تبعیض در هم اثرگذار»[2] یا همان «تبعیض مضاعف»[3] به معنای ایراد تبعیض علیه یک فرد با زمینه‌های متعدد است. (Funk & Lorenz, 2024, p11) برای مثال کارگران سالمند مهاجر، هم به دلیل تابعیت و هم به دلیل سن ممکن است مورد تبعیض قرار گیرند یا زنان سالمند به دلیل وجود دو زمینه جنسیت و سن در معرض تبعیض قرار می‌گیرند. در این موارد که تبعیض به‌صورت متقاطع اثر مشدد دارد، کنشگری تقنینی اهمیت مضاعف می‌یابد؛ زیرا قانون، امکان کاستن زمینه تبعیض را پیدا می‌کند.

۳. کنشگری تقنینی در برابر تبعیض سنی

در مطالعات قانون‌گذاری و پارلمانی، همواره بر این مفهوم تأکید می‌شود که در جورچین سیاست‌گذاران کلان، قانون و قانون‌گذاری یکی از ابزارهای در دسترس است که وصول به یک هدف را نشانه می‌گیرد؛ به این بیان که این ابزار در کنار کاربست دیگر ابزارهای موجود معنا و مفهوم پیدا می‌کند و وصول به هدف را میسر می‌سازد. با این توضیح در خصوص کنشگری قانون‌گذار در برابر تبعیض اساساً سه رویکرد متصور است و در عمل دولت‌ها نیز مبتنی بر این سه رویکرد تاکنون اقدام کرده‌اند. رویکرد نخست: شیوه اساسی‌سازی است. اساسی‌سازی به این معنا است که با توجه به آنکه قانون اساسی در هرم نظام حقوقی داخلی در بالاترین جایگاه قرار می‌گیرد و سطح تضمین آن فراتر از ضمانت اجرای قوانین عادی است، برخی دولت‌ها اولویت‌های جامعه داخلی را در قانون اساسی مورد تضمین قرار می‌دهند. (Adagbabiri, 2015, p112) اینکه کدام بخش از حقوق سالمندان مدنظر قانون‌گذار اساسی قرار گرفته باشد، بسته به نیاز داخلی جامعه در زمان تصویب قانون است. برای مثال ماده ۵۰ قانون اساسی اسپانیا مقرر می‌دارد که «مقامات عمومی باید خودکفایی اقتصادی شهروندان سالمند را از طریق حقوق بازنشستگی کافی و دوره‌ای تضمین نمایند. همچنین فارغ از تعهدات خانوادگی، مقامات عمومی باید رفاه ایشان را از طریق نظام خدمات اجتماعی تقویت نمایند؛ به‌گونه‌ای که در آن نسبت به مشکلات خاص در زمینه بهداشت، اسکان، فرهنگ و تفریح (اوقات فراغت) شهروندان سالمند مراقبت صورت پذیرد».[4] همچنین ماده ۹۴ کانادا

1. Victimization
2. Intersectional Discrimination
3. Multiple-Ground Discrimination (Multiple Grounds Inequality)
3. The Constitution 1978:
Section 50: The public authorities shall guarantee, through adequate and periodically updated pensions, a sufficient income for citizens in old age. Likewise, and without prejudice to the obligations of the families, they shall promote their welfare through a system of social services that provides for their specific problems of health,

تصریح می‌کند: «پارلمان کانادا باید در رابطه با مستمری افراد سالمند (حقوق بازنشستگی) و مزایای مکمل آن، شامل [مراقبت از] بازماندگان و مزایای دوره ازکارافتادگی (بدون توجه به سن افراد) قانون‌گذاری نماید؛ البته این قانون بر اجرای قوانین موجود یا قوانینی که در آینده به تصویب قانون‌گذاران ایالتی خواهد رسید، تأثیر نمی‌گذارد». [1]

رویک درد دوم: حمایت کلی تقنینی است. با این بیان که برخی مجالس قانون‌گذاری با تصویب قوانینی با عناوینی همچون عدم تبعیض و برابری، تمامی زمینه‌های تبعیض شامل قومیت، نژاد، مذهب، زبان، جنسیت، توانایی و سن را در این قوانین مدنظر قرار داده‌اند (Ghosheh, 2008, p18) نمونه این نوع قانون‌گذاری را می‌توان در قانون برابری انگلیس در توجه به مسئله تبعیض در تمامی زمینه‌های تبعیض برانگیز دانست.

در مقابل تعداد اندکی از دولت‌ها رویکرد سومی را انتخاب کرده‌اند و این دولت‌ها با قانون‌گذاری جزئی و اختصاصی به مبارزه با خاص با تبعیض سنی پرداخته‌اند. دولت آمریکا دارای قانونی است با عنوان مقابله با تبعیض سنی که تمرکز کانونی خود را بر تبعیض در اشتغال به‌عنوان گرانیگاه تبعیض برده است.

علاوه بر سه رویکرد فوق که مورد توجه دولت‌ها قرار گرفته است، رویکرد چهارمی نیز اخیراً در محافل علمی مدنظر قرار گرفته، تحت عنوان تصویب قوانین جامع. ذیل این مفهوم این ایده پیشنهاد شده است که قانون‌گذار در یک قانون جامع تمامی دغدغه‌های سالمندان شامل اشتغال، درمان، بهداشت، تأمین اجتماعی، سن بازنشستگی و نظایر آنها را مدنظر قرار دهد و در این قانون، مسئله تبعیض سنی را نیز با کیفرگذاری و جرم‌انگاری به تنگنا کشاند. (حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۷، ص ۹۶) با این رویکرد می‌توان دغدغه مبارزه با تبعیض سنی و دیگر سوءرفتارهای مبتنی بر سن را در کنار تأمین دیگر منافع سالمندان پوشش داد.

مزیت قانون جامع آنست که سالمند به این قانون به‌سان یک کتابچه حقوق می‌نگرد و فارغ از تشتت و تعدد و تکثر قوانین، به‌صورت یکجا می‌تواند بداند که از چه حقوق و سازوکارهای حقوقی برخوردار است و مجریان و قضات نیز با فرار از تشتت قوانین در یک مجموعه منسجم تکلیف در برابر سالمندان را فهم می‌کنند. این رویکردی است که ایران در قانون حمایت از معلولان و قانون حمایت از کودکان و نوجوانان تلاش کرد تا بکار بندد.

۴. التفات نظام قانون‌گذاری ایران به تبعیض سنی

مسئله سالمندی در نظام مطالعاتی ایران به دلیل نوظهور بودن با التفات ویژه‌ای روبرو نشده است. بیشترین توجه‌ها به سالمندی در حوزه بهداشت و درمان صورت پذیرفته و دیگر زمینه‌های مطالعاتی و متعاقب آن اقدامات ملی در ابعاد سیاست‌گذاری، تقنین و اجرا در حال غفلت به سر می‌برند. (عباس‌پور و دیگران، ۱۴۰۴) سالمندی علاوه بر مسائل پزشکی، دارای ابعاد دامنه‌دار اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی است. برخلاف دیگر اقشار آسیب‌پذیر، (همانند زنان، کودکان و مهاجران) سالمندان سهم اندکی از توجه جامعه حقوقی را به خود جلب کرده‌اند و این نتیجه عدم درک روشن از واقعیت پیش‌روی جامعه ایرانی است.

قانون‌گذار ایران در سالیان پس از انقلاب اسلامی مردم ایران التفات تقنینی قابل‌توجهی را به مسائل حوزه حقوق حمایتی داشته است. (قاسمی، ۱۴۰۴، ص ۴۱) در حوزه تقنین، زن و خانواده یکی از اولویت‌های طولانی‌مدت مجلس شورای اسلامی بوده است. حمایت عام از زنان و حمایت خاص از بخش‌های مختلف آنها همانند مادران یا زنان سرپرست خانواده در قوانینی همانند قانون جوانی جمعیت و تعالی خانواده، اصلاحات قانون گذرنامه و نظایر آنها در سالیان پس از انقلاب اسلامی صورت پذیرفته است. کودکان نیز ضمن برخورداری از التفات تقنینی در ضمن قوانین مختلف، توسط قانون حمایت از کودک‌ونوجوان بدسرپرست و بی‌سرپرست حمایت ویژه شدند. در حوزه حقوق معلولان، ایران ضمن پیوستن به کنوانسیون

housing, culture and leisure.

1. The Constitution 1982:
Section 94A. The Parliament of Canada may make laws in relation to old age pensions and supplementary benefits, including survivors' and disability benefits irrespective of age, but no such law shall affect the operation of any law present or future of a provincial legislature in relation to any such matter.

حقوق معلولان، ابتدا قانون جامع حمایت از حقوق معلولان و سپس قانون حمایت از حقوق معلولان را به‌عنوان اصلاح‌کننده قانون قبلی به تصویب رسانید. (دبستانی و نوریان، ۱۴۰۳، ص ۲۰-۲۲)

اما در این میان سهمی برای سالمندان به‌صورت ویژه یافت نمی‌شود. در حوزه حقوق سالمندان نظام حقوقی ایران فاقد قانون جامعی است که تمامی دغدغه‌های آن را این قشر آسیب‌پذیر را مورد پوشش قرار دهد و بدیهی است با ورود ایران به پدیده سالمندی گریزی از تصویب قوانین حمایتی کامل وجود ندارد؛ این درحالی‌ست که قوانین عادی متناسبی در این حوزه وجود ندارد. (گودرزی و دیگران، ۱۴۰۲، ص ۳۲۱-۳۲۲) عدم اقدام به‌موقع در شرایط کنونی، ایران را به قانون‌گذاری عاجل در زمان بروز پدیده سالمندی سوق خواهد داد.

در سطحی بالاتر، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نسبت به مسئله سالمندی صرفاً در اصل ۲۱، بیمه زنان سالخورده و بی‌سرپرست را مدنظر قرار داده است و اختصاصاً نسبت به مسئله سالمندی مفاد دیگری را مطرح نمی‌سازد. البته این طبیعی است زیراکه قانون‌گذار اساسی ایران در زمان تصویب قانون اساسی و اصلاحات آن با مسئله سالمندی اساساً روبرو نبوده و این تصویر هم که ایران در دهه‌های بعد به جامعه‌ای پیر تبدیل می‌شود نیز برای او قابل تصور نبوده است. با این وجود اصل نوزدهم و بیستم قانون اساسی در خصوص برابری آحاد مردم و مقابله با مسئله تبعیض، راه را برای «تفسیر و استنباط اساسی» در مبارزه با انواع مصادیق تبعیض باز گذاشته است.

یکی از مهم‌ترین مسائلی که در مبارزه با تبعیض سنی مدنظر سیاست‌گذاران کلان جامعه قرار می‌گیرد، مسئله اشتغال است. با این بیان اینکه جامعه به دلیل تبعیض مبتنی بر سن، امکان اشتغال بخشی از افراد دارای سن بالاتر را از دست می‌دهد. از این رو مبارزه با تبعیض سنی با هدف پوشش اشتغال افراد دارای سن بالاتر نیز صورت می‌پذیرد. حقوق سالمندان تلاش می‌کند که فرد فارغ از تصویر کلیشه‌ای علیه سالمندان تا جایی که «تمایل» یا «توانایی» دارد بتواند در محیط شغلی بماند. (Madrid International Plan of Action on Ageing 2002, p28) قانون اساسی مفادی دارای در اصل ۲۸ و ۴۳ در خصوص استمرار اشتغال افراد به‌صورت شایسته تا جایی که تمایل و توانایی دارند ارائه می‌دهد و در کنار هم قرارگرفتن اصل نوزدهم و بیستم و این اصول، راه را برای تفسیر مترقیانه و منطبق بر نیاز جامعه سالمند فراهم می‌سازد؛ اما این به‌تنهایی کافی نیست. ایران نیازمند آن است که در قانونی خاص یا قانونی جامع مسائل سالمندان به‌ویژه مسئله تبعیض سنی را مدنظر قرار دهد و در این راستا با سوءرفتارهای مبتنی بر سن مبارزه کاملی را از خود به نمایش می‌گذارد.

۵. تعامل نظام حقوقی داخلی دولت‌های اسلامی با مسئله سالمندی و تبعیض سنی

دولت‌های مسلمان هرکدام ناظر به شرایط داخلی و نیازهای بومی اقدام به تصویب قوانینی مربوط به سالمندان کرده‌اند. مالزی در سال ۱۹۹۳ میلادی با تصویب قانونی خاص[1] نگهداری از سالمندان را مورد توجه تقنینی قرارداد. (Rahman et. al., 2025, p9-11) این قانون مراکز نگهداری روزانه و شبانه‌روزی دارای جمعیت بیش از ۴ نفر را هدف‌گذاری کرده است. ارائه مقرراتی در خصوص اخذ مجوز، (مواد ۵ الی ۱۱) بازرسی، (۱۲ الی ۲۰) جرایم احتالی (۲۱ الی ۳۰) و دیگر استانداردهای لازم برای این مراکز محتویات اصلی این قانون را تشکیل می‌دهد. (Zulkipli et al., 2025, p273) این قانون از منظر تقدم تاریخی در خصوص توجه تقنینی به مسئله سالمندی حائز اهمیت است هرچند که بیشتر جنبه نظارتی دارد و فاقد التفات به مسائل کلان و تبعیض مبتنی بر سن است.

اندونزی دیگر کشور مسلمانی است که در سال ۱۹۹۸ اقدام به قانون‌گذاری در حوزه حمایت از سالمندان کرد. قانون جامع رفاه سالمندان اندونزی[2] ضمن تعریف سالمند، (سن ۶۰ سال به بیشتر) تکالیف خانواده و جامعه، (مواد ۵ و ۶) مشارکت سالمند در اجتماع، (۷ و ۸) مسائل مربوط به خدمات رفاهی، اشتغال، آموزش، تأمین اجتماعی و تسهیلات (مواد ۹ الی ۱۴) را مدنظر قرار می‌دهد. (Aprelia et al., 2023, p239-240; Soraya & Parwanto, 2023, p75) این قانون در الگوی قانون جامع به رشته تحریر آمده است و قانون‌گذار اندونزی طیف وسیعی از موضوعات را پوشش داده

1 . Malaysia The Care Centre Act (CCA) 1993 [Act 506]
2 . The Law of the Republic of Indonesia Number 13 of 1998, Law No. 13 of 1998 on Elderly Welfare

است؛ هرچند که در خصوص تبعیض سنی مفادی را ندارد.

در سال ۲۰۱۹ دولت امارات قانونی را با عنوان حقوق سالمندان اماراتی[1] منتشر و ابلاغ کرد. این قانون از نمونه اندونزیایی به‌روزتر و جامع‌تر بود و در راستای تضمین حقوق بشر در امارات به شمار می‌آید. (الکتبی، ۲۰۲۵، ص ۲۲) این قانون نیز با احتساب ۶۰ سالگی به عنوان سن سالمندی، (ماده ۱) تبعیض، رهاسازی، غفلت، استثمار و آزار را از مصادیق سوءرفتار برمی‌شمرد (ماده ۱) و حقوق مختلفی از جمله حق استقلال و حریم خصوصی، مقابله با سالمند آزاری، مسکن، اشتغال، (مواد ۳ تا ۱۰) وظایف خانواده و نهادهای حاکمیتی (مواد ۱۱ الی ۱۸) را برمی‌شمرد. (Barafi et al., 2025, p212) قانون اماراتی که از قوانین جامع به شمار می‌آید و طیف گسترده موضوعات را مدنظر قرارداده است، هرچند به‌صورت خاص به مسئله تبعیض سنی و مبارزه با آن نمی‌پردازد؛ اما در ماده اول در بخش تعاریف، تصریح می‌کند که «بدرفتاری عبارت است از هرگونه رفتار نامناسب با سالمندان، مانند تبعیض، رهاکردن، غفلت، استثمار، اخاذی یا آزار روانی» و دولت را مکلف به مقابله با بدرفتاری کرده است. (ماه ۱۲) ازاین‌رو نظم حقوقی امارات دارای مفادی در قانون عادی برای مقابله با تبعیض مرتبط با سالمندان است که نسبت به دیگر دولت‌های مسلمان نقطه مثبتی به‌شمار می‌آید.

عربستان سعودی نیز در سال ۲۰۲۲ میلادی قانونی با عنوان «نظام حقوق و رعایة کبار السن» به تصویب رسانید. (عسیری و عبدالخالق، ۲۰۲۴، ص ۱۱۱۴) این قانون یک قانون جامع به شمار می‌آید که مصادیق متعددی از حقوق را درج کرده است. این قانون نیز با ذکر ممنوعیت بدرفتاری با سالمندان، مصادیق آن را برنمی‌شمارد و حتی مانند قانون اماراتی اشاره‌ای به تبعیض نمی‌کند. قانون عربستانی با وجود تلاش برای حرکت به سمت قانون جامع، نتوانسته است نقش مورد انتظار را ایفا کند و مبتنی بر شرایط عربستان، نقش تأمین امور رفاهی را تا حدودی بر دوش کشیده است.

آخرین تلاش تقنینی در دولت‌های مسلمان مربوط به قانون حقوق سالمندان مصر مصوب ۲۰۲۴ پارلمان این کشور است. این قانون معیار بیولوژیک سالمندی را ۶۵ سال می‌گذارد و بیش از قانون امارات متأثر از ادبیات حقوق بشری غربی است و دلیل این را می‌توان در اثرپذیری فراگیر مسئله حقوق بشر از ادبیات غرب ساخته دانست؛ (عبدالفتاح و دیگران، ۲۰۲۲، ص ۲۵-۲۶) وجه تمایز این قانون با نمونه‌های قبلی این است که سازوکار مالی مشخصی را برای تأمین بودجه اجرای تکالیف مندرج در این قانون در قالب صندوق را صورت‌بندی می‌کند. در ماده ۳ این قانون مقرر می‌دارد: «دولت برخورداری سالمند از تمامی حقوق و آزادی‌های مقرر به‌موجب قانون اساسی و این قانون را، بدون هرگونه تبعیض، تضمین می‌کند» و «دولت متعهد است تدابیر لازم را برای تضمین برابری و فرصت‌های برابر برای سالمندان اتخاذ کند.» نقطه قوت این متن تصریح به مسئله تضمین برابری و عدم تبعیض است و نقص آن، عدم پوشش دیگر سوءرفتارهای مبتنی بر سن است. به نظر می‌رسد قانون‌گذار مصری با توجه به اثرپذیری از ادبیات حقوق بشری می‌توانست سطح گسترده‌تری از سوءرفتارهای مبتنی بر سن را در قانون خود منعکس کند.

همان‌طور که از متون یادشده می‌توان استنباط کرد، موضوع حمایت از حقوق سالمندان به‌تدریج در دولت‌های مسلمان در حال شکل‌گیری است و دولت‌های دارای مکنت مالی دارای سطح پوشش بهتر و ملاک سنی پایین‌تر هستند و دولت‌های دیگر، ملاک سنی سالمندی بالاتر و تمرکز بر مسائل خاص را برگزیدند. با این وجود تمرکز لازم بر مسئله تبعیض سنی و دیگر سوءرفتارهای مبتنی بر سن در نظام تقنینی این دولت‌ها به منصه ظهور نرسیده است؛ زیرا که هنوز درک روشنی از اهمیت این موضوع در مدار و محوریت حقوق سالمندان را به دست نیاوردند.

۶. تقنین مشترک برای حراست از حقوق سالمندان

دولت‌های مسلمان با توجه به رویارویی قطعی با مسئله پیری جمعیت، گریز از روی‌آوردن به تمهید زمینه‌های لازم جهت ورود جامعه به حالت سالمندی ندارند. یکی از این تمهیدات، ایجاد شرایط حقوقی پاسخ به نیازهای جامعه سالمند است. عدم آمادگی برای پذیرش جامعه سالمند، مجریان، سیاست‌گذاران، قانون‌گذار و دیگر اجزای حاکمیت را با سردرگمی و آشفتگی تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری روبرو می‌سازد.

1 . Emirate Federal Law No. 9 of 2019 concerning the Rights of Senior Citizens

وظیفه جامعه حقوقی آن است که از امروز برای آن روز تدبیر و اندیشه لازم حقوقی را پرورش دهد و الگویی برای آن به دست آورد. تجربه تلخ قانون‌گذاری‌های تقلیدی در مسائل حقوق بشری از جمله در مسئله حقوق زنان، (لایحه مقابله با خشونت خانگی) نمونه‌برداری‌های عینی و تقلیدی از معاهدات بین‌المللی (قانون جامع حمایت از حقوق معلولان) و قوانین خارجی در خصوص مسئله سالمندی نیز قابل‌تکرار است. ازاین‌رو جامعه حقوقی کشور باید هم‌اکنون مختصات لازم برای قانون‌گذاری بومی در حوزه حقوق سالمندان در جمیع جهات به‌ویژه مسئله تبعیض سنی را مدنظر قرار دهند؛ تا از دام قانون‌گذاری تقلیدی رهانیده شوند. امکان ابتکار در تقنین، مولود التفات ویژه به یک موضوع و وجود ادبیات حقوقی در آن است. در حوزه حقوق سالمندان کمتر اثر حقوقی به رشته تحریر درآمده و این فقر ادبیات حقوقی در حوزه تبعیض سنی به‌مراتب بیشتر است و تنها اثری که در این باره وجود دارد کتابی با عنوان «بایسته‌های تقنینی حقوق سالمندان؛ مسئله تبعیض سنی» اثر نویسنده این سطور است که توسط انتشارات مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی در سال ۱۴۰۴ به زیور طبع آراسته شده است.

از آنجایی که دولت‌های مسلمان دارای دغدغه مشترک در این حوزه هستند در نتیجه به سمت قانون‌گذاری بیشتر در حوزه حمایت از سالمندان روی خواهند آورد. با توجه به اینکه عموم دولت‌های مسلمان از شریعت به عنوان یکی از منابع و مصادر اصلی قانون‌گذاری استفاده می‌کنند، (اکرمی، ۱۴۰۱، ص ۲۳) تجربه تقنین منطبق یا عدم مغایر با شریعت در ایران همواره توجه مجامع علمی و بدنه قانون‌گذاری دولت‌های مسلمان پی گرفته می‌شود. ازاین‌رو در صورت اقدام ایران به طراحی الگوی تقنینی در حوزه حمایت از حقوق سالمندان و خاصه مبارزه با تبعیض سنی، این الگو به عنوان قانون نمونه و قانون الگو قابلیت الگوبرداری تقنینی توسط دیگر دولت‌های مسلمان را خواهد داشت. همانند آنچه که در نوشتارهای حقوقی با تعابیری مثل: «تقنین مشترک» (حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۵، ص ۴۴-۴۵) یا «قانون‌گذاری نمونه» شناخته می‌شود. (مجیدی و خادمی، ۱۴۰۳، ص ۲۲۶-۲۲۸) در غیر این صورت در این حوزه از حقوق بشر نیز مانند دیگر حوزه‌ها، جوامع مسلمان دچار تقلید عینی خواهند شد و به تکرار آنچه در کشورهای دیگر تجربه شده و برای آن الگویی تقنینی طراحی شده است، بسنده می‌کنند.

سازمان همکاری‌های اسلامی در اقدامی جمعی راهبردهای این سازمان در برخورد با سالمندی جمعیت را به تصویب رسانده است. این راهبردها که فاقد ابعاد دینی و تکرار ادبیات غربی مرسوم در اسناد حقوق بشری است (تسخیری، ۱۴۰۲، ص ۷۱۳) تأمل به ضرورت طراحی الگوی تقنینی جوامع مسلمان را در کانون اولویت‌ها قرار می‌دهد. در حال حاضر سازمان ملل در حال طراحی پیش‌نویس متن معاهده حمایت از حقوق سالمندان است. با توجه به انحرافات شکل‌گرفته در ادبیات حقوق بشری در حوزه حقوق سالمندان (مثلاً، حمایت از حقوق همجنس‌بازان سالمند از منفذ منع تبعیض علیه همجنس‌بازان) (Mahler, 2021, p58) و انعکاس احتمالی آن در این معاهده، ضروری است که دولت‌های مسلمان، با توجه به ایده تقنین مشترک، رویکرد و اصول خود در این حوزه را به‌صورت مشخص منقّح سازند.

نتیجه

مسئله سالمندی، نتیجه هم‌زمانی رشد سن امید به زندگی و کاهش نرخ جانشینی است. تحقق هم‌زمان این دو موضوع در قرن کنونی را می‌توان ناشی از رشد علوم تجربی و ارتقای سطح بهداشت و درمان و همچنین تغییر گسترده در سبک زندگی ارزیابی کرد. جوامع انسانی که پیش از این با چنین پدیده‌ای روبرو نبوده‌اند در فهم مجموعه مسائل مربوط به پدیده سالمندی دچار مشکل هستند. با این وجود، بسیاری از جوامع با پیش‌بینی روند تغییر جمعیت به سمت سالمندی، پیش از بروز بحران پیری جمعیت، ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن را مدنظر قرار داده‌اند؛ یکی از این ابعاد، بعد حقوقی و قضایی مسئله سالمندی است.

شاخه‌ای از حقوق حمایتی با عنوان «حقوق سالمندان» برای حراست از حق‌های بشری افراد سالمند سامان یافته است. محور مرکزی این شاخه از حقوق حمایتی، مسئله تبعیض سنی و راه‌های مبارزه و مقابله با آن است. تبعیض سنی به دلیل آسیب‌زدن به بهره‌مندی سالمندان از دیگر حقوق، ایجاد انزوای اجتماعی برای سالمندان، پایدار و مستمر بودن ماهیت آن و

ایجاد فشار جسمی و روانی بر قشر سالمند، دارای جایگاهی مهم در مطالعات مربوط به سالمندی است. ازاین‌رو دولت‌های مختلف در ضمن تضمین حقوق سالمندان، مقابله با تبعیض سنی را در قالب قانون‌گذاری اساسی، قوانین عادی کلی و قوانین عادی جزئی و خاص مدنظر قرار داده‌اند. قانون‌گذاران علاوه بر تبعیض سنی، دیگر سوءرفتارهای مبتنی بر سن (اذیت و آزار، دستور به تبعیض، ارعاب و بزه‌دیده سازی) را نیز مدنظر قرار می‌دهند تا هدف غایی آنها که همان تضمین حقوق سالمندان است، به نحو احسن صورت پذیرد.

قوانین ایران در حوزه حقوق سالمندان برخلاف دیگر حوزه‌های حقوق حمایتی (زنان، کودکان، معلولان و...) بسیار کم و اندک است و جز چند عبارت در قانون اساسی، (در خصوص بیمه زنان سالخورده) التفات تقنینی ویژه‌ای نسبت به حق‌های سالمندی مورد توجه قانون‌گذار ایران قرار نگرفته است. سایر دولت‌های مسلمان نیز با همین مشکل روبرو هستند و قوانین موجود در این دولت‌ها عمدتاً بر تنظیم‌گری مراکز نگهداری سالمندان متمرکز شده است. دولت‌های مصر، عربستان و امارات دولت‌هایی هستند که در چند سال گذشته قوانینی را در حوزه حقوق سالمندان تصویب کرده و به اجرا رسانده‌اند که این قوانین نیز فاقد توجه به مسئله تبعیض سنی و اهمیت مقابله با آن برای تضمین دیگر حق‌های سالمندی است.

با توجه به پیش‌بینی‌های جمعیتی و قطعیت رویارویی جوامع اسلامی با مسئله سالمندی، از امروز باید زمینه رفع نیاز جامعه دارای قشر قابل‌توجه سالمند را چاره‌اندیشی کرد؛ در غیر این صورت سیاست‌گذار کلان و قانون‌گذار با بحرانی روبرو می‌شود که برای رفع آن، فاقد الگوی حل مسئله است. طراحی الگوی بومی حل نظام مسائل سالمندی می‌تواند دولت‌های مسلمان را در تصویب قوانین جامع حقوق سالمندان یا تقنین مشترک معاهدات میان دولتی توانمند سازد و مانع از تکرار تجربه تلخ این دولت‌ها در الگوبرداری تقنینی در تصویب قوانین حمایتی در حوزه حقوق زنان، حقوق کودکان و حقوق معلولان شود؛ الگویی که در آنها جوامع اسلامی به دلیل رویارویی با مشکلات و فقدان الگوی حل مسئله بومی به تقلید از مفاد مندرج در معاهدات بین‌المللی و قوانین خارجی روی آوردند و نتیجه آن، تصویب قوانینی شد که هرچند در جامعه مبدأ توانسته بود کارآمدی خود را اثبات کند، اما در جوامع مسلمان به دلیل عدم سنخیت با ریشه‌های فکری، تاریخی، شرعی و فرهنگی، ناکارآمد و کم‌فایده تلقی می‌شوند.

منابع

اکرمی، روح‌الله. (۱۴۰۲). «موقعیت فقه حنفی در حقوق کیفری کشورهای اسلامی مطالعه موردی: افغانستان، سودان و امارات متحده عربی». فصلنامه دین و قانون، ۱۰(۳۵)، ۱۰-۲۶.

تسخیری، محمدصالح. (۱۴۰۲). ظرفیت‌های حقوقی اسلامی مغفول در سندنویسی بین‌المللی؛ مطالعه موردی راهبرد سازمان همکاری اسلامی در خصوص سالمندی، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۴(۴)، ۷۱۳-۷۴۶

حبیب‌نژاد، سید احمد و تسخیری، محمدصالح . (۱۳۹۷). حقوق کار سالمندان در نظام حقوقی ایران و اسناد بین‌المللی. دوفصلنامهٔ علمی حقوق تطبیقی، ۵(۱)، ۹۱-۱۱۲.

حبیب‌نژاد، سید احمد و تسخیری، محمدصالح. (۱۳۹۵). تقنین مشترک کشورهای اسلامی در حوزه حقوق بشردوستانه، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳(۴)، ۲۹-۴۸

دبستانی، محمدجواد و نوریان، ایوب . (۱۴۰۳). حمایت از اشخاص دارای معلولیت و سالمند در فرایند دادرسی کیفری ایران و اسناد بین‌الملل. مجله علمی حقوق و مطالعات نوین، ۵(۲)، ۱-۲۵.

عباس‌پور، ذبیح اله؛ توخش، امیرمحمد و خجسته مهر، رضا. (۱۴۰۴)، فرایند سازگاری با انتقال والد به سرای سالمندان: یک مطالعه کیفی. سالمند: مجله سالمندی ایران، ۲۰ (۴):۵۹۴-۶۰۹

عبدالفتاح، محمد؛ السید بدران و طارق (۲۰۲۲)، حقوق المسن فی الفقه الإسلامی والقانون بالإشارة للحالة فی مصر والسعودیة، روح القوانین، ۳۴(۹۸)، ۱-۲۸

عسیری، محمد عبدالله و عبدالخالق (۲۰۲۴)، حقوق کبار السن مقارنة بین الفقه الإسلامی والنظام السعودی، مجلة کلیة الدراسات الإسلامیة والعربیة للبنات بدمنهور، ۹(۲)، ۱۱۱۴-۱۰۵۹

قاسمی، غلامعلی (۱۴۰۴)، «گریزناپذیری مجلس از حقوق بین‌الملل بشر: چالش‌های تقنینی و فرصت‌های پارلمانی»، نشریه دین و قانون، سال سیزدهم شماره ۴۷ (بهار ۱۴۰۴)، صص ۴۱-۷۲

الکتبی، إیمان علی سیف (۲۰۲۵)، ماهیة الحقوق الاجتماعیة و الاقتصادیة فی دولة الامارات العربیة المتحدة، مجلة البحوث القانونیة والإقتصادیة (المنصورة)، ۱۵(۹۴)، ۱-۲۳

گودرزی، ابوالفضل، الهی، علیرضا و اکبری یزدی، حسین. (۱۴۰۲). قوانین و مقررات، حلقه مفقوده توسعه و ترویج فعالیت جسمانی سالمندان ایرانی، مجلس و راهبرد، ۳۰(۱۱۴)، ۳۱۵-۳۴۹.

مجیدی، محمدرضا و خادمی، غلامرضا . (۱۴۰۳). ارزیابی رابطه بین قانون‌گذاری نمونه مجامع بین پارلمانی و همگرایی منطقه‌ای در کشورهای مستقل هم‌سود، مجلس و راهبرد، ۳۱(۱۱۹)، ۲۰۳-۲۳۳

References

Abbaspour, Zabihollah, Toukhash, Amir-Mohammad, & Khojastehmehr, Reza. (2026). "The Process of Adjustment to the Transfer of a Parent to a Nursing Home: A Qualitative Study." Salmand: Iranian Journal of Ageing, 20(4), 594–609. https://doi.org/10.32598/sija.2025.3957.1 (in Persian)

ʿAbd al-Fattāḥ, Muḥammad ʿAbd al-Fattāḥ, & al-Sayyid Badrān, Ṭāriq. (2022). "The Rights of Older Persons in Islamic Jurisprudence and Law, with Reference to the Situation in Egypt and Saudi Arabia." Rūḥ al-Qawānīn, 34(98), 1–28. (in Arabic)

Adagbabiri, M. (2015). "Constitutionalism and Democracy: A Critical Perspective." International Journal of Humanities and Social Science, 5(12), 108–114.

Akrami, Ruhollah. (2023). "The Position of Ḥanafī Jurisprudence in the Criminal Law of Islamic Countries: A Case Study of Afghanistan, Sudan, and the United Arab Emirates." Dīn va Qānūn, 10(35), 10–26. (in Persian)

al-Kutubī, Īmān ʿAlī Sayf. (2025). "The Nature of Social and Economic Rights in the United Arab Emirates." Journal of Legal and Economic Research (Mansoura), 15(94), 1–24. (in Arabic)

Alsabeehg, Z., & Kuzmova, Y. (2022). Report on Citizenship Law: United Arab Emirates. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, in collaboration with Edinburgh University Law School.

Aprelia, R., Nurhayati, A., Santoso, R., & Zaharah, R. (2023). "Implementation of Religious Services Policy for the Elderly in South Sumatera: Analysis of Fiqh Siyāsah Tanfidziyah." As-Siyasi: Journal of Constitutional Law, 3(2), 239–253.

ʿAsīrī, ʿAbd al-Khāliq Muḥammad ʿAbd Allāh. (2024). "The Rights of Older Persons: A Comparison between Islamic Jurisprudence and the Saudi Legal System." Journal of the Faculty of Islamic and Arabic Studies for Girls in Damanhur, 9(2), 1059–1114. (in Arabic)

Barafi, J., Jaffal, Z., Alshawabkeh, F., & Al Ajlani, R. (2024). "Towards an Effective Legal Protection for Older Persons in the 21st Century: A Comparative Study of International Human Rights Law and Arab Constitutions." Access to Justice in Eastern Europe, 7(1), 198–221. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.1-a000106

Brölmann, C., Lefeber, R., & Zieck, M. (Eds.). (1993). Peoples and Minorities in International Law. Martinus Nijhoff.

Burd, M., & Davies, J. (2013). Age Discrimination: A Practical Guide to the Law. Lewis Silkin LLP.

Costanza, D. P., & Finkelstein, L. M. (2015). "Generationally Based Differences in the Workplace: Is There a There There?" Industrial and Organizational Psychology, 8(3), 308–323. https://doi.org/10.1017/iop.2015.15

Dabestani, Mohammad-Javad, & Nourian, Ayyoub. (2024). "Protection of Persons with Disabilities and Older Persons in the Iranian Criminal Justice Process and International Instruments." Scientific Journal of Law and Modern Studies, 5(2), 1–25. (in Persian)

Ermolaeva, M. V. (2017). "Old Age as a Cultural and Historical Phenomenon and Its Transformation in Modern Times." International Review of CRIRES: Innovating in the Tradition of Vygotsky, 4(1), 203–207. https://doi.org/10.51657/ric.v4i1.41004

Funk, M., & Lorenz, T. (2024). "Assessing Age Discrimination in Workplaces: Psychometric Exploration of the Workplace Age Discrimination Scale (WADS-G)." Frontiers in Psychology, 15, 1345923. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1345923

Ghasemi, Gholam-Ali. (2025). "The Parliament's Inevitable Engagement with International Human Rights Law: Legislative Challenges and Parliamentary Opportunities." Dīn va Qānūn, 13(47), 41–72. (in Persian)

Ghosheh, N. (2008). Age Discrimination and Older Workers: Theory and Legislation in Comparative Context. International Labour Organization, Conditions of Work and Employment Series No. 20.

Goudarzi, Abolfazl, Elahi, Alireza, & Akbari Yazdi, Hossein. (2023). "Laws and Regulations: The Missing Link in the Development and Promotion of Physical Activity among Older Iranians." Majles and Strategy, 30(114), 315–349. (in Persian)

Habibnejad, Sayyed Ahmad, & Taskhiri, Mohammad-Saleh. (2016). "Joint Legislation by Islamic Countries in the Field of Humanitarian Law." Comparative Research in Islamic and Western Law, 3(4), 29–48. (in Persian)

Habibnejad, Sayyed Ahmad, & Taskhiri, Mohammad-Saleh. (2018). "Employment Rights of Older Persons in the Iranian Legal System and International Instruments." Comparative Law Scientific Biannual, 5(1), 91–112. https://doi.org/10.22096/law.2018.31926 (in Persian)

Hekmatnia, H., Mousavi, M. N., Jafarpour Ghalehteimouri, K., Shamsoddini, A., Bagheri Kashkouli, A., & Jamshidi, A. (2022). "Population Aging Tendencies in Islamic Countries Between 1950–2020: A Geographical Assessment." Journal of Population and Social Studies, 30, 36–53. https://doi.org/10.25133/JPSSv302022.003

Islam, M. R. (2016). "Ageism and Age Discrimination in Old Age: An Overview." Philosophy and Progress, 55(1–2), 91–108. https://doi.org/10.3329/pp.v55i1-2.26392

James, K., Kelly, R., & Blondin, A. (2015). "Age Discrimination, Inclusive Design, and Older Workers." Continuing Legal Education Society of British Columbia, Employment Conference, 4, 18.

Krinitcyna, Z. V., Mikhailova, T. R., & German, M. V. (2016). "Discrimination Problems of Retirement Age Employees." SHS Web of Conferences, 28, 01061. https://doi.org/10.1051/shsconf/20162801061

Mahler, C. (2021). Report of the Independent Expert on the Enjoyment of All Human Rights by Older Persons (A/HRC/48/53). United Nations Human Rights Council.

Majidi, Mohammad-Reza, & Khademi, Gholam-Reza. (2024). "Assessing the Relationship between Model Legislation of Inter-Parliamentary Assemblies and Regional Convergence in the Commonwealth of Independent States." Majles and Strategy, 31(119), 203–233. (in Persian)

O'Dempsey, D., & Beale, A. (2011). Age and Discrimination. European Commission.

Permanent Court of International Justice. (1931). Access to German Minority Schools in Upper Silesia: Advisory Opinion of 15 May 1931 (Series A/B, No. 40). A. W. Sijthoff.

Rahman, N. F. A., Yusoff, J. Z. M., & Tahir, Z. (2025). "Charting the Course: Assessing Malaysia's Preparedness for Implementing Dedicated Legal Safeguards for Older Persons Care." The Malaysian Journal of Social Administration, 20(1), 1–27. https://doi.org/10.22452/20/1.27

Sargeant, M. (2013). Discrimination and the Law. Routledge.

Soraya, N., & Parwanto, E. (2023). "The Controversial Relationship between Body Mass Index and Handgrip Strength in the Elderly: An Overview." The Malaysian Journal of Medical Sciences, 30(3), 73–83. https://doi.org/10.21315/mjms2023.30.3.6

Taskhiri, Mohammad-Saleh. (2023). "Neglected Capacities of Islamic Law in International Documentation: A Case Study of the Organization of Islamic Cooperation's Strategy on Ageing." Islamic Law Research Journal, 24(4), 713–746. https://doi.org/10.30497/law.2024.245062.3417 (in Persian)

United Nations. (2002). Madrid International Plan of Action on Ageing.

Vauclair, C.-M., Marques, S., Lima, M. L., Abrams, D., Swift, H., & Bratt, C. (2016). "How Does Income Inequality Get Under the Skin? The Mediating Role of Perceived Age Discrimination in the Inequality–Health Nexus for Older and Younger People." International Association for Cross-Cultural Psychology (IACCP).

Vierdag, E. W. (1973). The Concept of Discrimination in International Law: With Special Reference to Human Rights. Martinus Nijhoff. https://doi.org/10.1007/978-94-010-2430-3

World Health Organization. (2020). Addressing Human Rights as Key to the COVID-19 Response, 21 April 2020 (WHO/2019-nCoV/SRH/Rights/2020.1). World Health Organization.

Zulkipli, S. N., Rajamanickam, R., & Said, M. H. M. (2025). "Elderly as a Vulnerable Group: A Legal Review in Malaysia." Akademika, 95(1), 373–390. https://doi.org/10.17576/akad-2025-9501-21